

Toplumsal Değişme Olgusu Çerçevesinde Modernleşme Kuramlarına Yöneltilen Eleştiriler

Bünyamin SOLMAZ*

Özet: Modernleşme, evrensel bir sosyal ve medeniyet projesidir. O, Aydınlanma düşüncesinin teorik ve pratik yansımalarıdır. Modernleşmenin dört temel süreci vardır: Bireyselleştirme, Akılcılaştırma, Farklılaştırma (hem işlevsel hem de yapısal) ve Doğanın Araçsal Ehlileştirilmesi. Modernleşmenin dört temel sürecinden her birisinin, üzerinde sıkça sosyal analizler yapılan paradoksları vardır. Bu açıdan modernleşme süreci, akılcılaştırma, farklılaştırma, bireyselleştirme, araçsal ehlileştirme süreçleri olarak tanımlanabilir. Modernleşmenin bizzat kendisi ve ilkeleri, günümüz dünyasında sosyal, ekonomik, dini, siyasal ve etnik alanlarda ciddi problemler meydana getirmektedir. Tüm bu problemlere karşı, kutsal ile aklın yeniden barıştırılması; insanın doğa ile yakınlaştırılması; diyalogun merkeze alınması; insan – doğa – toplum ilişkilerinin, kutsalın rahatlatıcı, yatıştırıcı ve huzur verici anlam bütünlüğü içerisinde yeniden kurulması gerekmektedir. Aksi halde, insanlığın dünya cennetini yeniden kurması mümkün olmayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Aydınlanma, Bireyselleştirme, İnsan ve toplum.

1. Giriş

Değişme olgusu ve süreçleri, sosyologların ilgilendiği temel

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı

problemlerden biridir. Zamanın kuşatıcılığı çerçevesinde doğada ve toplumda gözlemlenen başkalaşma ve farklılaşmalar, hep değişme kavramıyla tanımlanmıştır. Konusu gereği çeşitli sosyolojik disiplinler, toplumsal hayatta yaşanan değişimin boyutları ve nedenleri üzerinde değerlendirmeler, araştırmalar yaparak, genel-geçer ve bilimsel sonuçlara ulaşmayı hedeflemektedirler.

Toplumsal hayatın temel karakteristiği olan değişme, düşünce tarihi boyunca da tartışıla gelmiş ve üzerinde tezler üretilmiş büyümlü bir kavramdır. Geleneksel toplumsal yapılarda değişme olgusunun hızı ve doğası, modern süreçlere nazaran daha sınırlı olmuş ya da öyle algılanmıştır. Ancak, Aydınlanma Felsefesi'nin düşünsel katkıları, Fransız İhtilali'nin somut süreçleri ve Sanayi Devrimi'nin ortaya çıkardığı fiili durum, değişme olgusunu çok farklı bir hüviyete büründürmüştür.

Toplumsal değişme olgusunu, sosyologlar çok farklı şekilde tanımlamaktadırlar. Biz burada konumuz bakımından en uygun olan tarif üzerinde durmak istiyoruz. "Toplumun yapısı, toplumsal kurumların belirlediği toplumsal ilişkilerden meydana geldiğine göre, değişme bu ilişkilerin değişmesidir"(Moore, 1974: 20-22; Kongar, 1972). Diğer bir ifadeyle toplumun yapısını oluşturan toplumsal ilişkiler ağının ve bunları belirleyen kurumların değişmesi, toplumsal değişme açısından önem taşır. Bu değişiklikler zamanla birey ve grupların davranışları üzerinde etkili olur ve farklılaşmalara sebep olur.

"Değişme" gibi, "toplumsal değişme" ifadesi de çok genel bir kavram olduğu için, aslında herhangi bir yöne işaret etmediği gibi, herhangi "özümlü" bir değişimi de anlatmaz (Kurtkan, 1976:272-273); birbirleriyle içice geçmiş dönüşüm süreçlerinin bir yumağını ifade eder. Değişimin yönü, faktörleri vb. açılardan ortaya konmuş pek çok değişim teorileri mevcuttur. Ancak burada, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren klasik sosyal bilimciler tarafından batı merkezli olarak geliştirilen ve gelenekselden moderne doğru gerçekleştiği iddia edilen toplumsal değişim teorileri açısından baktığımızda, sanayileşmeyle başlayan değişim sürecinin ortaya çıkardığı sonuçlar, malların kütleli üretimine (mass-production) dayalı endüstriyel kompleksleri ifade eder. Ama hiç bir zaman endüstrileş-

me ile sınırlı kalmaz; genel olarak Modernizm dediğimiz bir sosyal teori ya da toplum projesine dönüşür. Bu projeye göre, artan sanayileşme ile birlikte, aynı zamanda artan kentleşme; büyü ve dinin gerilemesi; düşünce ve eylemlerin aşırı derecede akılcılaşması (rationalisation); gittikçe ilerleyen demokratikleşme ve azalan toplumsal farklılıklar; aşırı bireycilik ve daha pek çok ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel değişimleri içine almaktadır (Canatan, 1995: 19-21; Loo, 1993: 114-127; Türköne, 1994: 59-66).

Toplumsal değişme olgusu hakkında sosyal-bilimsel düşüncenin sistematik tasarımı, tanımı ve tahlili, geçen yüzyılın ikinci yarısından itibaren (19. Yüzyıl), birçok klasik kuramcı tarafından formüleştirilmiştir. Bu kuramcılar, Tarih Felsefesi ve doğa bilimlerinin ortaya koyduğu verilerden hareketle insanlık tarihinin ve toplumsal hayatın bir nevi haritasını çıkarmaya çalışmışlardır. Bunu bir tablo ile gösterecek olursak, Kuramcılar ve Toplumsal değişme aşamalarının tasarımını şu şekilde özetleyebiliriz (Özkalp, 1987: 251):

Toplumsal Değişme Aşamaları

Kuramcılar	İlkel Toplum	Feodal Toplum	Endüstriyel Toplum
L. Henry Morgan	Vahşilik	Barbarlık	Medeniyet
Ferdinand Tönnies	Cemaat	Cemaat	Cemiyet
Max Weber	Geleneksel	Geleneksel	Akılcı
Emile Durkheim	-	Mekanik	Organik
Auguste Comte	Teolojik	Metafizik	Pozitif
Robert Redfield	Folk (Geleneksel)	Folk (Geleneksel)	Şehir
Karl Marx	İlkel	Feodal	Kapitalist

Yukarıdaki şemada da görüldüğü üzere, Batılı toplumların tarihsel süreçleriyle ilgili betimlemeler “Avrupa’nın tarihi, insanlığın tarihidir” tezinin bir yansıması olduğunu göstermektedir. Elbette ki, Batılı toplumların yaşadığı tarihi ve toplumsal tecrübenin, insanlığın genelini ilgilendiren yansımaları mutlaka vardır. Ancak, bu değerlendirmelerin Eurosentrizm’e ve Etnosentrizm’e yaslandığı bir realitedir. Çünkü “modern” bugüne ait bir şeydir, aynı şey yarın daha da başkalaşacaktır. Sosyal bilimciler, bu manada, modernliğin

“en yeni”ye işaret eden yetinemezler. Onlar “sadece sosyal gerçekliği betimlemekle kalmaz, aynı zamanda bizi kuşatan pek çok değişme süreçlerinde de bir yön saptamaya çalışırlar. Sosyal bilimlerde Modernleşme kavramı, (Batılı) toplumun çok iyi betimlenmiş tarihsel gelişme çizgisiyle ilişkilendirilir” (Loo, 1993: 114). Buna göre, toplumsal değişimin somutlaştırılmış, kurgulanmış görüntüleri, geçen yüzyıllarda Batı’da kristalize olmuş, yeryüzü ölçeğinde, “bilimsellik” iddiasıyla yaygınlaş(tırıl)mış, dün’ü belli bir kategoriye oturtuktan sonra, Batılı tarzda bugünkü yaşamımızı şekillendirmiş ve bizi hala belirli bir yöne sevk eden birbiriyle içice geçmiş yapısal, kültürel, psişik ve fiziksel değişmeler karmaşasını sergilemektedir. Söz konusu değişmeler, uzun vadeli bir süreç olarak, ilk önce Batı Avrupa’da ortaya çıkmış, daha sonra da, çeşitli ideolojik ve yayılmacı araçlarla, dünyanın geri kalan kısmına yayılarak geleneksel toplumsal düzeni zamanla ortadan kaldırmış ve onu köklü bir şekilde dönüştürmüştür.

Yaşanan köklü dönüşümler, hem nicel hem de nitel değişimi beraberinde getirdi. Sosyologlar, yaşanan olaylar ve olgular zincirinin, genel bir okumasını yaparken, genel-geçer ilkelerin bulunması ve bilimsel bir zemine oturtulması gayreti içine düştüler. Çünkü yaşadığımız tecrübeler baş döndürücü bir süratle oluyor, hayatımızı alt-üst ediyordu: Öyle ise bireysel ve toplumsal hayatı derinden etkileyen anahtar kavram olan “değişimin” ne’liği ortaya çıkarılmıyordu.

Değişen şey, 18. yüzyılın sonundan itibaren başlatılan ve “Modern Çağ” diye nitelenen zaman diliminin, tarih ve toplum üzerindeki görüntüleri idi. Öyle ki, değişim köklü ve nitel yönü ağır basan bir fenomen idi. Çünkü, “Aydınlanma düşüncesi, her alanda referansları aklileştirdi. Newton Fiziği, tabiat kanunlarının keşfedilebilirliğini göstererek, tabiatı gizeminden sıyırdı. O zamana kadar insanın huzur ve emniyetle içinde yer aldığı kainat hiyerarşisi alt-üst oldu. İnsan özerkleşti. Büyük dinlerin Tanrı’yı merkeze alarak açıkladığı dünya, “insan”ın üzerinde yeniden kuruldu. Buhar makinesi ve arkasından iş bölümü keşfedildi. Hayat biçimleri köklü dönüşümlere uğradı; tabiatın endüstriyel amaçlı kullanımı ile gerçekleşen kitlevi üretim, sosyal organizasyonları mümkün kılan gelenek-

leri yerle bir etti. Sınai kapitalizm insanları piyasa ilişkilerinin nesnesi haline getirdi. Geleneksel toplum birimi olan cemaatler (gemeinschaft) çözüldü, nüfus hareketlerinin, iletişim ve ulaşımın yaygınlık kazanmasıyla daha büyük toplum birimleri ortaya çıktı. Dağılan cemaatlerin yerini siyasi birimler ve piyasa ilişkileriyle bütünleşen daha büyük ve kapsayıcı bir cemaat yani "millet" aldı. Demokrasi, bir yönetim biçimi olmaktan çıktı, rasyonel ve meşru tek yönetim biçimi haline geldi. Siyasi iktidarların meşruiyeti, monarşik yönetimlerde bile halkın rızasına dayandırıldı. İnanç farkından kaynaklanan eşitsizlikler yerini laik düzenlemelere bıraktı. Dini kurumlaşma siyasetin dışına atıldı" (Türköne, 1994: 39).

Genel olarak modernleşme olarak adlandırılan, değişim süreçleri yumağında 19. yüzyıl düşünürleri, genel ve temel ilkeler çıkarmaya yönelmişlerdir. Başka bir deyişle, toplumsal değişimin özünü açığa çıkarmaya yarayacak göreceli, basit ve kullanışlı kavramsal çerçeveler oluşturmayı denemişlerdir. Bu denemelerde eski ve yeni veya modern ve geleneksel olan keskin bir şekilde ayrıştırılarak, karşı karşıya getirilmiştir. Oluşturulan kavramsal çerçeveler ve ideal tip denemeleri, geleneksel ve modern toplumların özellikleri, tarihsel ve aktüel gerçekliğin görgül bir betimlemesi olarak değil; zihinsel kurgular olarak anlaşılmalıdır (Loo, 1993: 115).

Toplumsal değişim olgusu üzerinde kafa yoran ve belli bir kavramsal çerçeve üreten sosyal bilimcilerin temel karakteristiği, "Batılı toplumun tasvirini" belli başat öğeleri merkeze alarak ve rafine yöntem ve teknikler aracılığıyla, kuramlarını pekiştirmeye çalışmalarıdır. Çünkü Fransız ve Sanayi Devrimleri'nin harekete geçirdiği pek çok köklü değişimlerle karşılaşan sosyal bilimciler, yaşanan süreçleri anlamaya çalışıyorlardı. Doğmakta olan Sosyal Bilimlerle uğraşan antropologlar, etnologlar ve sosyologlar ve diğer alanlardaki düşünürler, bütün bu oluşumları, insan merkezli bir yaklaşımla anlamaya ve anlamlandırmaya, hatta yargılamaya çalışıyorlardı. Bu durum öyle bir hal aldı ki, geçmişte kutsal metinlere dayalı olarak yapılan küllü değerlendirmeleri andıran bir tavırla, gelecek hakkında bile formülasyonlara girişiliyordu. Zira Aydınlanma geleneğine bağlı olarak, Tanrı'nın tahtına insan ve akli oturtulmuştu.

Özellikle 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başında “ilerleme” (progress) düşüncesi, değişimin eksenine yerleştiriliyordu. Turgot, De Condercet, Comte, St. Simon gibi entellektüeller, evrimci kuramlardan beslenerek, insanlığın evrim şemasının ilerlemeyi zorunlu kıldığını iddia ediyorlardı. Dolayısı ile modern zamanlarda insanlık, yepyeni bir “aşamanın” başında bulunuyordu.

Şimdi, daha önce sunduğumuz tabloda sistematik olarak gösterilen düşünürler ve bunların değişim olgusuna yükledikleri anlam ve yorumları biraz tanımakta yarar vardır.

1855-1936 yılları arasında yaşayan Ferdinand Tönnies, meşhur eseri, (Gemeinschaft und Gesellschaft) “Cemaat ve Cemiyet”i 1887 yılında yayınlamıştır (Tönnies, 1957). Tönnies bu eserinde, toplumsal değişmeye bağlı olarak, toplumların gelenekselden-moderne geçiş sürecinde ilişki sistemleri ve değişimler üzerinde durmaktadır. O’na göre cemaat’ın temel vasfı, insanlar arasındaki ilişkilerin “duygusal” bir temele dayanmasıdır. Geleneksel ilişki sisteminde, ilişkiler belli bir amacın gerçekleştirilmesi için değil, doğal ve kendiliğinden kurulmakta ve devam ettirilmektedir. Cemaat’ın aksine Cemiyet’te ise, ilişkiler akılcı nedenlerle kurulmakta, ilişkiler belli bir amaca yönelik ve nesnel olmaktadır. Tönnies, “bir toprağa sahip olmak ve onu işlemek ile bir topluma ait olma duygusunu cemaat için esaslı etmenler olarak görmektedir. Geçmişin-geleneğin merkezi bir rol oynadığı bu toplumda, genellikle toplumsal ve coğrafi hareketlilik sınırlıdır. Bir kişi belli bir sınıftan ve belirli bir mekanda doğar ve genel olarak onlardan ayrılmaz. Cemiyet’te (Gesellschaft) ise, kişi bu şeyleri (sınıf ve mekan olgularını) doğumla değil, sonradan kazanır. Her şeyi belirleyen gelenek değil, tam tersine gelecektir. Bu nedenle Gesellschaft hareketli ve dur-durak bilmeyen bir toplum tipidir. Tönnies, modernleşmeyi Gemeinschafttan Gesellschaft’a geçiş olarak nitelirmektedir. Bu süreç içinde gelenek, inanç ve cemaat duygusu, yerini dinamizm, bilimselleşme ve ticarileşmeye bırakacaktır. O’na göre, duygusal ve kendiliğinden ilişkiler ortadan kalkacak ve yerine yapaylık ve akılcılık kendini ikame edecektir” (MacIver,1971:9-19; Kurktan, 1976:3-7; Loo, 1993: 116).

Yine, klasik düşünürler arasında, geleneksel-modern bağlamında,

iki toplum tipini karşı karşıya getiren sosyologlardan biri de Emile Durkheim (1857-1917)'dir (Durkheim, 1949). O'na göre toplumların evrilmesi "mekanik dayanışma"dan "Organik dayanışma" yönünde olmaktadır (Scharf,1997:155-161). "İş bölümünün çok az olduğu modernizm öncesi toplumlarda birey ile toplum arasında dolaysız bir ilişki bulunmaktadır. Bu toplumlarda insanlar sadece aynı şeyleri hemen hemen aynı biçimlerde yapmakla kalmazlar, aynı düşünce ve gelenekleri de paylaşırlar, insanlar arasındaki bağlılık, o kadar dolaşım-sız bir olgu ki, Durkheim bu çerçevede "mekanik dayanışma"dan söz etmektedir. İş bölümünün gittikçe çoğaldığı modernleşmekte olan toplumlarda insanların birbirine olan bağımlılığı da artmaktadır. Çünkü insanlar gittikçe artan bir oranda, birbirlerinin eylemlerinin sonuçlarına bağımlı hale gelmektedirler. Böylece insanlar arasında organik dayanışma ortaya çıkmaktadır. Mekanik dayanışmanın tersine, organik dayanışma "tür türünü arar" ilkesi temelinde değil; işlevsel insani farklılıklar temelinde kurulmaktadır. Durkheim, değişim sürecinin yönü konusunda kötümser bir tavır takınmışsa da, o, ileri derecedeki iş bölümünün yaratacağı tehlikeler konusunda keskin bir görüşe sahipti. O'nun en büyük korkusu, geleneksel yapıların yıkılmasıyla bireyin toplum mecrasından ayrılarak tek başına yapayalnız kalacağı noktasındaydı" (Kongar, 1972: 101; Loo, 1993: 116). Emile Durkheim, modern toplumsal örgütlenme ve iş bölümünün yaratacağı "anomie" halinin bireyleri yalnızlığa iterek, intihara sürükleyeceğini ifade ederek, intiharı bir toplumsal olgu olarak incelemeye çalışmıştır (Durkheim, 1986).

Toplumsal değişim ve dönüşüm üzerinde önemle duran düşünürlerden biri de Max Weber (1864-1920)'dir. O'nun sayesinde toplumsal değişimin sosyal-bilimsel kavranışı yeni bir boyut kazanmıştır (Scharf,1997:165). Bu boyut, O'nun "akılcılaştırma (rasyonelleştirme) olgusuna duyduğu ilgi ile başlamaktadır. Weber'e göre akılcılaştırmanın iki yönü vardır. Bir yönüyle insan gittikçe daha mükemmel hale gelen kurumlar yardımıyla gerçekliği daha iyi kavramaktadır. Bu çerçevede Weber, dünyanın büyüden kurtulmasından (entzauberung der welt) bahseder. O'na göre dünya tedrici olarak büyüden arınmaktadır; yani efsane (mit) ve büyü'nün rolü gerilerken akılcı zihniyet daha egemen bir konuma yükselmektedir. Öte yandan

insan, araçları amaçlara ulaşma yönünde gittikçe daha iyi uyarlayarak gerçekliği pratik olarak denetlemektedir... O, modern toplumdaki saf akılcılaşıma eğilimlerinin, bireyi rasyonalitenin zindanlarına (özellikle bürokratik oluşumlar içinde) mahkum edeceğinden korkuyordu" (Loo, 1993: 116; Canatan, 1995: 25).

Genel olarak, değişme olgusu karşısında klasik düşünürlerin yaklaşımları göz önüne alındığında, her birinin düşüncesinde Batılı toplumsal süreçlerin oluşumunun "biricik" (unique) ve tekil bir tarihsel süreç içerisine oturtulmasıdır. Yani, Batı Avrupa'da yaşanan tarihsel süreçlerin, yeryüzü ölçeğinde yaygın ve genelleştirilebilir bir proje olduğu tezinin hakim olmasıdır. Dolayısıyla, Batı-dışı tecrübeler ve süreçlerin, modern ve geleneksel bağlamında, gelenekselin kurgusal betimlemesine hapsedilmesi söz konusudur.

Klasik düşünürlerin, toplumsal değişmeyi, Batı merkezli bir toplumsal olgu olarak kabul etmeleri yanında, bu süreci "tek yönlü-doğrusal" (üni-linear) ve "geri çevrilemez" bir süreç olarak betimlemeleri de tartışılabilir bir vurgudur (Canatan, 1995: 24). Buna göre, değişim süreci/modernleşme, dünyanın hemen her yerinde aynı biçimde ve inişsiz-çıkışsız olarak ilerleyen tek yönlü bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Bu kabul, sonraki tecrübeler ve bilimsel veriler çerçevesinde şiddetli eleştirilere konu olmuştur.

Başlangıçta, Batı Avrupa'da yaşanan toplumsal oluşumları tanıtmaya ve anlamlandırmaya çalışan düşünürlerin ürettikleri yaklaşımlar ve çözümleme teknikleri, Yine Avrupa'nın sanayi toplumu olarak ürettiği ideolojik, totaliter ve sömürgeci oryantalistik çerçevede harmanlanarak yeni düşünce modelleri ve toplum projeleri haline dönüştürüldü. İleri-geri, geleneksel-modern, gelişmemiş-az gelişmiş, gelişmiş gibi kategorik olarak ayrımlaştırılan toplum tipleri, Batı merkezli kurgular, üçüncü dünyaya dayatılıyordu. Özellikle, İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan konjonktür, Batılı kurguları bir ileri merhaleye sürükleyerek, daha önceden yapılan kategorik ayrımları, "Modernizm" projesi haline dönüştürdü.

Sözgelimi modernleşmeci teorisyen Daniel Lerner, modernleşmeyi Batılılaşma ile "özdeş" görmektedir. Örneğin, Türk modernleşmesini (Atatürk Devri) Batılılaşmayı esas alan bir modernleşme

biçimi olarak ele alır ve çözümler yapar (Lerner, 1962). Bir başka Modernleşme kuramcısı, S.N. Eisenstadt, modernleşmeyi tarihsel olarak Batı Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da geliştirilmiş olan toplumsal, ekonomik ve siyasal sistemlere doğru bir gelişme süreci olarak tanımlar. 1960'li yılların başından itibaren üretilen tüm modernleşme kuramları Batı-Merkezli (Euro-centric) bir çıkış noktasını esas alırlar. Buna göre endüstrileşmiş, kentleşmiş Batılı toplumların kendi tarihsel dönüşümlerindeki süreç, aynen Batı-dışı toplumlar tarafından da izlenmiştir,

Sonuç olarak 19. yüzyıldan günümüze tarihsel süreç içindeki versiyonlarıyla birlikte, modernleşme kuramları, ilk dönemlerden başlamak üzere yoğun eleştirilere hedef olmuştur. Bu hem teoride hem de pratikte devam etmektedir. Eleştiriler sadece modernleştirme politikalarının uygulandığı Batılı olmayan toplumlardan değil; Batılı araştırmacılardan da gelmektedir. Çünkü modernleşme kuramları çerçevesinde geliştirilen gelişme politikaları (sanayileşme, kentleşme, siyasal organizasyonlar vb. faaliyetler) ve stratejileri, beklenen sonuçları vermediği gibi, tersine olumsuz (yerel ve evrensel ölçekte) pek çok gelişmeye de kaynaklık etmekteydi. Bugünkü Batılı Liberal-Kapitalist ve Doğu Bloku'nun Marksist gelişme modellerinin yol açtığı sosyal, ekonomik, kültürel, siyasal ve ekolojik krizler, bütün dünyada "modenleş(tir)meci" tezlerin sorgulanmasına yol açmıştır.

Şimdi, Modernleşme kuramlarına, gerek dayandığı ilkeler, gerekse, somut göstergeleri açısından yöneltilen eleştirilere bir göz atmakta fayda görüyoruz.

2. Toplumsal Değişme ve Modernleşme Kuramlarının Eleştirisi

2.1. Kavramsal Çerçeve Açısından:

2.1.1. Kuramların Evrimci Bir Yoruma Dayanmaları

19. yüzyıldan günümüze "değişme" olgusunu ele alan kuramlar,

değişmeyi/gelişmeyi belirli aşamalara göre işleyen bir gelişme olarak değerlendirmişlerdir. Bu yargının temelinde iki genel varsayım yatmaktadır. ilki, “sosyal gerçeklik belirli bir aşama sırasına göre yerleştirilebilecek olgulardan oluşmaktadır” (Loo, 1993: 117). Başka bir ifade ile “yüksek” ve “aşağı” yaşam biçimleri vardır. İlkel-modern, geri-ileri, gelişmemiş-gelişmiş, geleneksel-modern ayrımları bu formülasyonlara göre yapılmaktadır. İkincisi ise, “zaman akışı içinde ‘aşağı’ düzeydeki yaşam biçiminden ‘yüksek’ düzeydeki yaşama biçimine doğru gelişen tedrici bir süreç söz konusudur” (Giddens, 1994: 92; Loo, 1993: 117). Bu varsayıma göre, birinci varsayımın ayrımlarında ortaya çıkan kategoriler aşağıdan yukarı doğrusal bir çizgi üzerinde evrilmektedirler.

Yukarıdaki öngörüler, somut göstergeler ve araştırmalar neticesinde tenkide tabi tutulmuştur. Şöyle ki, Evrimcilik görgül bakımdan kabul edilemez. Çünkü değişme tek yönlü bir evrim değildir. Her ülke ve her ülkedeki sektörler, farklılıklar göstermektedir. Ayrıca bu evrimci paradigma, görgül temellendirme eksikliğinden değil, apaçık bir etnosentrizm’e dayalı oldukları için tenkit edilmiştir. Ülke olarak bu kuramlarda, Batı toplumu modernleşmenin bir nevi “son aşaması” olarak görülüyor. Bilinen bütün toplum ve kültürlerle Batı gözlüğünden bakılıyordu. Batı toplumu ile örtüşmeyen kurumlar ve düşünceler, “modern-olmayan” ya da ‘uygarlık-dışı’ diye damgalanarak dışlanıyorlardı (Loo, 1993: 117-18).

2.1.2. Kuramların Modernleşmeyi Tümel ve Dengeli Bir Gelişme Olarak Değerlendirmeleri

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Modernleşme; sanayileşme, kentleşme, demokratikleşme, akılcılaşıma, bireycilleşme vs. gibi büyük bir yığın değişme süreçlerini dile getirmektedir. Klasik kuramcılar, genel olarak bütün bu farklı değişme süreçlerinin birbiriyile olan bağlantılarına çok az değinmişlerdir. Yine onlar, modernleşmenin bütün toplum sektörlerinde aynı anda tezahür edip etmediğine veya kısmi modernleşmenin olup-olmadığı konusunda çok az gayret sarf ettiler (Loo, 1993: 119). Ancak, kuramların aksine, deği-

şim sürecinin, pratikte toplumun bütün sektörlerinde aynı anda ve aynı hızla baş göstermiş bir süreç olmadığını söylemek zorundayız.

Diğer taraftan, değişim süreçleri kuramlarda, doğrusal ve özünde iyi olan dengeli bir gelişme olarak değerlendirilirken; bizzat klasik kuramcılar, Emile Durkheim ve Max Weber bile, değişim süreçlerinin paradoksal durumlarına işaret etmektedirler. Çünkü Weber'e göre, aşırı akılçılaşıma ve bürokrasi, bireyi büyüünün ve dinlerin etkisinden kurtarıırken, yeni bağlarla karşı karşıya getirmektedir.

2.1.3. Kuramların Tek-Nedenli Açıklamaları

Modernleşme çok karmaşık bir olgu iken, kuramlar, yerine göre tek nedenli açıklamalara yönelmektedirler. Başka bir deyişle, modernleşme sürecinde söz konusu olan açık nedenler ile sonuçlar veya bağımlı değişkenler ile bağımsız değişkenler göstermek mümkün mü? Bu soru genel anlamda maddi "alt-yapı" ile kültürel "üst-yapı" arasındaki ilişkiler düzleminde yoğunlaştırılabilir.

Bazı düşünürler, değişen düşünce biçimlerinin, değişen yaşam biçimlerinden kaynaklandığını ileri sürmektedirler. Bazıları ise, farklı düşünce biçimlerinin, farklı yaşam tarzlarını ortaya çıkardığını iddia etmişlerdir. Bu şekilde düşünenlere (her iki yaklaşıma), tek nedenli açıklamalara dayandıkları için eleştiriler yöneltilmiştir. Halbuki değişme süreçlerinde asıl olan süreçlerin iç içeliğidir. Belli bir oluşumun açıklaması çok kaynaklı/çok yönlü değişkenlere bağlı olarak yapılmaktadır (Loo, 1987: 119-20). Materyalist ve idealist temellere dayalı modeller, tek nedenli açıklamalara yönelmektedirler. Halbuki Max Weber, yapısal ve kültürel faktörler arasında bir kimyasal evlilik olduğunu bildirmektedir. O, bu düşüncesini Protestanlık ile Kapitalist ekonomi arasında var olduğunu saptadığı karşılıklı etkileşim hakkındaki tezi ile iyice geliştirmiştir (Weber, 1985: 75). Buna karşılık ekonomistler, ekonomik faktörler; nüfus bilimciler, nüfus artışını ve coğrafi hareketliliği; siyasal bilimciler güç ve otorite yapılarındaki kaymaları; psikologlar, psikik eğilimleri değişimin ana faktörleri olarak ele almışlardır. Bu tip eğilimlerin sonuçta, sosyal gerçekliği açıklamada yetersiz kaldıkları ortaya

çıkmıştır. En azından tek-nedenli açıklamalar görgül olarak yeterli görülmemektedir.

2.1.4. Kuramlarda Yapı ve Aktör İlişkisinin Değerlendirilmemesi ve Kuramların Soyut Karakteri

Bazı kuramlarda, değişme olgusu adeta insanın dışında gelişen bir süreç olarak lanse edilmektedir. “Gelişmeler harekete ‘geçiriliyor’; olaylar ‘oluşuyor’; süreçler ‘devam ediyor’; olgular ‘beliriyor’. Bilgi Sosyolojisi açısından ilginç bir diğer saptama, bizzat modernleşmenin bir ürünü olduğudur... İnsanlardan başka hiç kimse tarafından oluşturulmamış şeyleri, doğa güçlerinden farklı olmayan ‘yabancı’ ve dıştan bir olay olarak deneyimliyoruz. Bir yığın sosyal süreci özerk ve insanın müdahil olmadığı ‘toplum’da işleyen güçler olarak algılıyoruz. Modernleşme ışığında bu ne kadar anlaşılır olursa olsun, yine de insani eylemleri mevcut toplumsal yapıların bir ürünü/sonucu gören düşünce oldukça tek yanlıdır. İnsanlar bilinçsiz yaşayan zombiler değil; kültür üreten yaratıklardır. İnsanlar yerleşik yapılarla ve kurumlara karşı koyabilirler ve bunların yerine belli bir zaman sonra ve belirli bir enerji harcayarak başka şeyleri ikame edebilirler. Bireylerin, grupların katkılarının olmadığı bir sosyal yaşam düşünülemez. Birey ve toplumsal yapı, birbirlerini varsayarak hareket etmektedirler. İnsanlar, kendi eylemleriyle isterse yapıları ayakta tutarlar, isterse değiştirebilirler. Tam tersi açıdan, yapılar da insani eylemleri etkilerler” (Giddens, 1994: 78; Loo, 1993: 120).

Bu konuda son olarak dile getirilmesi gereken husus, çoğu modernleşme kuramlarının genel ve soyut karakteriyle ilgilidir. Eleştirecilere göre, “klasik düşünürler ve onlardan esinlenenler, özellikle soyut ve biçimsel fikirlerden çıkış yolu aramışlardır. Başka bir deyişle, modernleşme düşüncesi çoğu kez, tasarladıkları kuramlarında, ‘gerçeklikte olanları’ hiç umursamayan, dünyaya yabancı salon düşünürlerinin bir uğraşısı olmuştur. Çoğu kuramların soyut ve biçimsel karakterine yönelik böyle bir eleştiri, çoğu kez modernleşme olgularını ‘tabandan inceleyen, daha görgül araştırma savunusuna yol açmıştır” (Loo, 1993: 121).

2.2. Bilimsel-Görgül Verilere Uygunluk Açısından:

Modernleşme Kuramcılarında bazıları (Daniel, Lerner ve S.N. Eisenstadt), “modernleşme sürecinde, Batı dışı toplumların, gelişen dayanacakları son nokta’nın Batılı toplumların birer kopyası olacağı” tezini savunuyorlardı (Eisenstadt, 1966: 1-20).

Bu görüş başta anti-modernist kuramcılar olmak üzere, daha sonraları bizzat modernleşmeci kuramcılar tarafından şiddetli eleştiriye tabi tutulmuştur. Reel gerçekler ve bilimsel-görgül verilerle desteklenen bu eleştiriler, sadece Batılı olmayan toplumlar kategorisinin değil, bu kategori içindeki ülkeler arasında da modernleşme ve gelişme süreçleri bakımından büyük farklılıklar olduğunu ortaya çıkarmıştır. Batılı toplumlar ile Batılı olmayan toplumlar, başlangıç noktaları bakımından aynı noktada işe başlamamışlardır.¹ Başlangıç noktalarındaki farklılıklar, izledikleri süreçleri ve varacakları noktayı da farklılaştırmıştır. Bu farklılıkların bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Batılı toplumların sanayileşmeleri sırasında demografik bir durgunluk yaşanırken, bugün gelişmekte olan ülkelerde hızlı bir nüfus artışı gözlenmektedir.

2. Teknolojik bakımdan bu iki grup ülkeler arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Teknolojik gelişmeler başlangıçta çok yavaş bir süreç izlemiştir. Oysa bugün gelişmekte olan ülkeler, isterlerse ve güçleri de yetiyorsa, en son teknolojileri ithal edebilirler. Ancak teknoloji transferi, gelişmişlik ölçütü olmamakta; aksine büyük sosyal karışıklığa sebebiyet vermektedir.

3. Batı-dışı toplumların gelişme ve rekabet şartları, bugün gelişmiş ülkeler tarafından oldukça sınırlandırılmıştır. Batılı gelişmiş ülkeler kendi gelişme süreçlerinde bu tür bir engellemeyle karşılaşmamışlardır.

4. Batılı olmayan toplumlar bugün kurumsal düzeyleri bakımın-

¹ Başlangıçta Batı-dışı toplumları için kullanılan “geri kalmış”, “az gelişmiş”, “gelişmekte olan” jargonları, bu tezin doğruluğunu ifade etmektedir.

dan daha farklı bir konumdadırlar. Daha sonraki dönemlerde devlet kurumu daha aktif ve müdahaleci olmak zorunda kalmıştır. Aksine Batılı devletler, demokratik yönetimlere sahip olmayan ülkeleri çıkarları için korumaktadırlar.

5. Batılı toplumların değişme süreçleri kendi iç dinamiklerine dayanırken, bugünkü gelişmekte olan toplumlardaki değişme süreçleri dış faktörlerce belirlenmektedir. Dünya ülkeleri arasındaki karşılıklı ilişkilerin ve bağımlılığın artması yani “küreselleşme/globalleşme bu süreci daha da hızlandırmıştır (Giddens, 1994: 62).

6. Batılı devletler geçmiş asırlarda izledikleri yayılcı ve emperyalist politikalarla kendi gelişmelerini dış kaynaklara dayanarak tamamlamışlardır. Dahası bu süreç, modern zamanlarda daha rafine yöntemlerle sürdürülmektedir. Oysa Batılı olmayan toplumlar, bırakın başkalarını sömürmeyi, bizzat kendileri sömürgeciliğin ah- tapot kolları arasında yaşam mücadelesi vermektedirler (Canatan, 1995: 13-44).

2.3. Modernizmin Arka Planı Açısından: Modernite ve İnsanın Kendine Yabancılaşması Sorunu

Aydınlanma öncesi geleneksel toplumlarda “varlık” anlayışı, bütüncül, canlı, hiyerarşik bir düzene sahip ve fakat yine de tekil (uniter) değildi (Çiğdem, 1993: 11). Bu canlı hiyerarşik düzende, her biri bir amaca yönelik tek tek ve çok sayıda anlamlar vardı. Her bir anlam alanı, diğeriyle zorunlu bir ilişki içindeydi. Buna göre varlık mertebelerinin hiyerarşik kutsal düzen içinde uydukları kozmik yasalar, varoluşlarını açığa vuran dil farklı farklıydı, ama yine de hep si bir üst ilkedeki birleşiyorlardı.

Aydınlanma ile parçalanmış varlığın parçalarını özerk birimler şeklinde tanımlama ve parçalar arasındaki evrensel bağı koparma düşüncesine “nedensellik” ilkesi dayanak olarak kullanıldı. David Hume’a göre, varlık dünyasında eşyanın tabiatı gereği hiç bir varlık diğeriyle zorunlu ve mutlak bir ilişki içinde olmak zorunda değildir. Eğer varlığın bir bağlantısı düşünülecekse, parçaların her birini

objektif ve özerk biçimler şeklinde tasarlamak, sonra da deneyin doğru verilerine bakarak hangi parçanın diğerleriyle bir bağlantı içine girebileceğini tespit etmek gerekir (Bulaç, 1995: 35).

Descartes, Bacon, Galileo ve Newton'un varlık görüşünü tamamlayan Hume'un bu tasarımı, varlığın hiyerarşik düzeninde içkin olduğuna inanılan kutsal ilkeyi tahrip eden bir teşebbüs olarak ortaya çıktı. İşte "ilerleme" inancı da bunun üzerine dayanacaktı. Çünkü eğer, varlığın önceden belirlenmiş ilahi bir amaç ve bu amacı sürdüren kutsal bir düzeni yoksa, bu durumda bizim parçalarını bir araya getirerek kurduğumuz düzen sonsuz derecede yeniliklere, keşiflere icatlara temel olabilirdi (Çiğdem, 1993: 16-17; Bulaç, 1995: 35). Bu düzeni insanlar kuruyor, yani seküler insanlar; akıl ve deneyle kurulan bu düzen kutsaldan arınmış, profan bir düzendir. Şu halde bu düzene bir anlam ve amaç yükleme işi de insanın elindedir (Touranie, 1994a: 23; Bulaç, 1995: 35).

İnsanın, bu çerçevede, kendine yabancılaşması, uygarlığımız "gelişirken" çağdaş kültürün ve toplumun, insanların kayıp ya da çöküş olarak yaşadığı yönlerdir... 17. yüzyıldan başlayarak, tüm modern çağın bir çöküş dönemi olarak değerlendirilmesine sık sık rastlanır. Zaman ölçeği büyük farklılıklar gösterse de, çöküş temaları üzerinde belirli ölçüde yakınlaşması vardır. Burada bu iki türden (bireycilik ve araçsal aklın tahakkümü) iki ana temayı ele almak ve ardından büyük ölçüde bu ikisinden türeyen bir üçüncüsünü eklemek gerekiyor (Tylor, 1995: 9-18):

2.3.1. Bireycilik

Bireycilik, aynı zamanda, birçok insana göre modern uygarlığın en büyük kazanımı. İnsanların kendi yaşam tarzlarını saptama, benimseyecekleri inançları bilinçli olarak seçme, atalarının kullanmadığı çok çeşitli yollarla yaşam biçimlerini belirleme hakkının bulunduğu bir dünyada yaşıyoruz. Ve bu haklar çoğunlukla yargı sistemlerinin koruması altında. İlke olarak insanlar, onları aşan, güya kutsal buyrukların gereklerine göre artık, kurban edilmiyor. Pek çok insan hala özgürlüklerin yetersizliğinden şikâyet ediyor. Ancak, çoğumuz da ka-

rarsızız. Modern özgürlük önce ahlaki ufuklardan kopmamız sayesinde kazanıldı. İnsanlar eskiden kendilerini büyük bir düzenin parçası olarak hissederlerdi. Bu, bazı durumlarda kozmik bir düzen, insanların melekler, öte-dünyasal yaratıklar ve diğer dünyasal varlıklar arasında yerini aldığı “Büyük Varoluş Zinciri”ydi. Evrendeki bu hiyerarşik düzen, toplumun hiyerarşisine yansırı. İnsanlar çoğunlukla, kendilerine ait bir konum, rol ve sınıfa kısıtılmıştı ve bunun dışına çıkması neredeyse olanaksızdı. Modern özgürlük bu tür düzenlerin itibarını yitirmesiyle oluştu (Tylor, 1995: 10-11; Poole, 1993: 14).

Daha geniş ve kozmik eylem ufkuyla birlikte, bireyin önemli bir şeyleri kaybettiği kaygısı sürekli tekrarlanıyor. Bazıları bundan, yaşamdaki o kahramanlık boyutunun yitirilmesi biçiminde söz ediyor. İnsanların artık daha yüksek amaçları uğrunda ölmeye geçecek bir şeyleri yok. “Bugün dünyanın önündeki en büyük tehdit, dünyanın pazara dönüşmesi ve Amerikalıların deyimiyle globalleşme ve kültürel unsurların kopmasıdır. Özne, (birey) evrensel olan değil, evrensel olanla tikel olanın bağdaşıdır (Touranie, 1994b: 9-10; Tylor, 1995: 2). Geçtiğimiz yüzyılda Alexis de Tocqueville, zaman zaman demokratik çağda insanların “petits et vulgaires plaisirs” (Küçük ve sıradan zevkler) arayışına girdiğinden söz ederdi (Tocqueville, 1981: 385). Bir başka formülasyonda tutku eksikliğinden muzdarip olduğumuz söylenir. Kierkegaard “şimdiki çağı” böyle görmüştü. Nietzsche’nin “son insanlar”ı da bu çöküşün vardığı son noktadadırlar; onların “acınacak rahatlıkları” dışında yaşamdan hiç bir beklentileri kalmamıştır (Nietzsche, 1981).

Bu amaçsızlık bir daralmayla bağlantılıydı. İnsanlar bireysel yaşamlarında yoğunlaşınca geniş görüş açılarını yitirdiler. Tocqueville, demokratik eşitlik bireyi kendine döndürür, “ve en sonunda onu tamamen kendi yüreğinin yalnızlığına kapama tehdidi taşır” der (Tocqueville, 1981: 127; Tylor, 1981: 12).² Başka bir deyişle, bireyciliğin karanlık yanı benlik üzerinde odaklanmadır; bu da yaşamımızı tatsızlaştırır ve daraltır, anlamını azaltır, başkalarına ya da toplu-

2 Ayrıca karşı tezler için bkz: Berzeg, (1994a), Berzeg, (1994b), Berzeg, (1994c).

ma karşı daha kayıtsız hale getirir (Tylor, 1981: 12; Touranie, 1994b: 10).

Demokrasi, bireysellik ve özgürlük kavramları etrafında yoğunlaşan ve popüler ve cazip bir görünüm sergileyen jargonlar, modernite'ye ilintili, çağdaş özelliklerdir. Bu yüzden üzerinde consensus sağlanmış net kavramlar değildir. İnsanın yanılsaması problemi bu noktada anlamlı hale gelmektedir. Eleştiriler ise, "hoş görü toplumunun" meyveleri, "Hep bana kuşağının" ortaya koydukları ve "narsizm" in egemenliği noktalarında odaklaşmaktadır.

2.3.2. Dünyanın Büyüsünün Çözülmesi ve Araçsal Aklın Tahakkümü

Max Weber'in tabiriyle "dünya'nın büyüden arındırılması" ve aşırı akılcılaşıma, kendisinin de dikkat çektiği gibi, modern çağın insanı tedirgin eden önemli bir olgusudur. Buna araçsal aklın öncelik ve yaygınlık kazanması da diyebiliriz. "Araçsal akılla, belirli bir amaca ulaşmak için araçların en ekonomik olarak nasıl kullanılacağını hesaplarken başvurduğumuz akılcılık türü karşımıza çıkıyor. Burada başarının ölçüsü, maksimum verimlilik, en iyi birim maliyettir"(Poole, 1993: 15; Tylor, 1995: 15).

Geleneksel toplumsal düzenlerin bir kenara itilmesi, araçsal aklın yayılmasında kuşkusuz çok etkili olmuştur. Toplumun kutsal yapısı bir kez ortadan kalktığında, sosyal düzenlemeler ya da eylem tarzları artık varlıkların düzeni ya da Tanrı buyruğu temeline oturmadığında, bunlar bireysel çıkarlar için kullanılmaya müsaittir. Bireyin mutluluğuna ve iyiliğine yönelik olarak istenildiği gibi dönüştürülebilir. "Ticaret toplumu" modern toplumun önemli bir formülasyonudur. Bu değişim bir açıdan özgürleştirici olmuştur. Ama öte yandan araçsal aklın yalnızca alanını genişletmekle kalmayıp, aynı zamanda yaşam tarzımızı ele geçirmiştir. Korkulan, başka ölçütlere göre belirlenmesi gereken şeylerin, "verimlilik" ya da "maliyet-fayda" değerlendirmesiyle saptanması; yaşamımızı başlı başına yönlendirmesi gereken bağımsız amaçların, faydayı maksimize etme isteminin gölgesinde kalmasıdır. Bu kaygının doğruluğunu gösterecek pek çok olgu mevcuttur. Örneğin, servet ve gelirin çok eşitsiz

dağılımını göstermek için ekonomik büyüme gerekçesinin kullanım biçimi; ya da aynı gerekçe ile, bir felaket olasılığı ile karşı karşıya olmamıza rağmen, doğal çevrenin ihtiyaçlarına duyarsızlaşmamız; sosyal planlamamızın risk değerlendirmesi gibi can alıcı noktalarında, insan yaşamına “dolar” cinsinden değer biçen karmaşık hesaplamalarıyla, maliyet-fayda çözümlerinin hakim olmasıdır (Touranie, 1994a: 23; Poole, 1993: 23; Tylor, 1995: 13).

2.3.3. Bireycilik ve Araçsal Aklın Kamusal-Siyasal Yansımaları

Alain Touranie, “modernliği, iktisadi akılcılığın, dünyaya tahakkümün ve nefis denetiminin utkusu olarak gören tarih felsefesinin; ve yine kutsal olandan akılcı olana geçiş olarak tanımlayan basitleştirici evrimci kuramların” bir sonucu olarak eleştiriyor (Touranie, 1994b: 10).

Endüstriyel-teknolojik toplumun kurumları ve yapıları, seçeneklerimizi ciddi biçimde sınırlıyor. Bu yapılar bireyleri olduğu gibi, toplumları da ciddi ahlaki değerlendirmelerle asla yapamayacağımız biçimde; çok zarar verici de olsa, araçsal akla ağırlık vermeye zorluyor. Ozon tabakasının incilmesi gibi yaşamımızı tehdit eden doğal çevre felaketlerini önlemede bile çektiğimiz büyük güçlük bunun bir örneğidir (Poole, 1993: 58; Tylor, 1995: 16). Araçsal-akıl etrafında yapılanmış bir toplumun, hem bireylerin hem de bütün grubun özgürlüklerinde büyük daralmalara yol açtığı söylenebilir. Çünkü, bu güçler yalnızca toplumsal kararlarımızı biçimlendirmezler. Genel eğilimin dışında bir yaşam biçimini korumak da çok güçtür. Örneğin bazı modern kentlerin tasarımı, özellikle toplu taşımacılığın özel otomobiller lehine zayıfladığı kentler, otomobilsiz yaşamı olanaksız kılıyor (Giddens, 1994: 26; Tylor, 1995: 16).

Özgürlük kaybının bir başka biçimi, Alexis Tocqueville’in tartıştığı gibi, oldukça önemlidir: siyasal süreçlere katılım problemi insanları “kendi içine kapalı” bireylere dönüşmüş bir toplumda çok az kişi öz yönetim faaliyetine aktif olarak katılmak isteyecektir. Yönetim, özel yaşamın doyurucu olması için gerekli araçları ürettiği ve yaygın olarak paylaştığı sürece herkes evde oturup, özel ya-

şamının keyfini çıkarmayı yeğler. Böylece, Tocqueville'in "yumuşak" despotluk dediği, yeni ve modernliğe özgü bir tür despotluk tehlikesi ortaya çıkar. Bu eskisi gibi dehşet ve baskıya dayalı bir despotluk olmayacaktır. Yönetim ılımlı ve babacan davranacaktır. Hatta periyodik seçimlerle demokratik biçimleri bile koruyabilir. Fakat gerçekte her şey üzerindeki halk denetiminin çok sınırlı olduğu bir "büyük vekil güç" (Tocqueville, 1981: 385; Tylor, 1995: 16) tarafından yürütülecektir. Buna karşı Tocqueville'in düşündüğü tek savunma, yönetimin çeşitli düzeylerinde ve gönüllü kuruluşlarda katılıma değer veren etkin bir siyasi kültürdür. Ama kendine dönük bireyin atomculuğu buna karşı işler. Katılım azalınca, katılımın aracı olan yan kuruluşlar ortadan kalkınca, yurttaş, bürokratik vekil devlet karşısında yalnız kalır ve haklı olarak kendini güçsüz hisseder. Bu yurttaşın motivasyonunu daha da azaltır ve yumuşak despotluğun kısır döngüsü sürer (Tylor, 1995: 16).

A. Touranie, yukarıdaki çerçeveyi şöyle somutlaştırır: Demokrasi, halkın egemenliği olarak algılanmalıdır. Çünkü halkın egemenliği de totaliter bir karakter arz edilebilir. O, Hitler Nazizmi ile halk demokrasisinin birbirinden farklı şeyler olmadığını ifade eder. Demokrasi doğal olarak bir çoğunluk yönetimidir. Ama aynı zamanda azınlığın hakkına da saygı göstermelidir. İnsanlar, düşünce ve inançları ne olursa olsun, saygı görmek zorundadır. Ama öte yandan, demokrasi kesinlikle bir inanç veya kanaatle özdeşleşmek demek de değildir.³ Bu bağlamda, bu şekilde tanımlanan laiklik kelimesi tamamen demokrasinin kapsamına girer. Bu dinsel inançların suçlanması ve dışlanması değil, sadece toplumsal kuramın birliği ile inanç ve kanaatlerin birbirinden ayrılması anlamına gelir. Dolayısıyla demokrasi tartışmalarının temel noktası şudur: "İnsanı, eski olan bir evrenselciliğe" indirgenmemelidir. Demokrasi, bireyi çalışkan, ailesi olan bir birey olarak ele alır. Yani "demokrasi kabullenmenin siyaseti olmalıdır" (Touranie, 1994b: 9).

Oldukça merkezileşmiş siyasal çatı ve bürokratik mekanizma,

3 Charles Taylor'un Laiklik uygulaması için önerdiği yeni çözümler için bkz: Taylor (1995a); (1995b)

adeta insanın dışında ve onun kamusal alana katılmasını yadsıyan totaliter bir aygıt hüviyetin-dedir.

3. Sonuç

Buraya kadar yapılan değerlendirmeler, Modernite olarak adlandırılan toplum projesinin ve onun yaslandığı temel ilkelerin (Aydınlanmacı ilkeler) hem teorik hem de pratik alandaki yansımalarını, uygulamalarını, aksayan yönlerini içermektedir. Modernite'nin toplumsal projesi ve üretilen kuramların eleştirel bir bakışla değerlendirilmesi, günümüz dünyasında önemli bir zorunluluktur. Çünkü Fukuyama'nın "tarihin sonu" olarak değerlendirdiği modern durum ve dünya coğrafyası üzerindeki, sosyal, ekonomik, dini, siyasal ve etnik problemler, özünde "iyimserlik" bulunan modernleşmeci tezlerin yeniden gözden geçirilmesini gerektirmektedir. Henüz, sesi kısık da olsa post-modern yaklaşımlar, moderniteye yöneltilen ilk eleştirilerin odağında oturuyor.

Alan Touranie'nin ifadesiyle, kutsaldan, akılcılığa geçişi simgeleyen Aydınlanmacı geleneğe karşı, kutsal ile aklın yeniden barıştırılması; özne-doğa ayırımına karşı, özne-doğa yakınlaşması; özünde olumsuzlamayı esas alan modern yaklaşımın yerine diyalogun; saydamlığın yerine mükemmelliğin; çoğulculuğun yerine ayrışıklığın, "merkeze alınarak" yeni okumaların yapılması gerekiyor. Bu yeni okuma büyüden arınmış evren ile araçsal aklın, yeniden, kutsalın rahatlatıcı ve yatıştırıcı anlam bütünlüğü içinde, insan, doğa ve toplum ilişkisinin yeniden kurulmasını sağlamak mecburiyetindedir. Aksi halde, insanlığın dünya cennetini yeniden kurması mümkün değildir.

Bibliyografya

- Berzeg, Kazım (1994a) "Yeni Dünya Düzeni ve Liberalizm"; Polemik sayı: 13, Mayıs-Haziran, 1994, ss. 23-26;
- Berzeg, Kazım (1994b) "Çağdaş Demokrasi ve Hukuk Devleti Liberalizmin Ürünüdür", Yeni Forum, Eylül-1994, C.15, Sayı: 304, ss. 55-57;
- Berzeg, Kazım (1994c) "Liberalizm ve Ahlak", Yeni Forum, Haziran-1994, C.15, Sayı: 301, ss. 52-54.
- Bulaç Ali (1995) Modern-Ulus devlet, İz Yay., İst.
- Canatan Kadir (1995) Bir Değişim Süreci Olarak Modernleşme, İnsan Yay., İst.
- Çiğdem Ahmet (1993), Aydınlanma Felsefesi, Ağaç Yay., İst.
- Durkheim Emile (1949) The Division of Labourin Society, (Translated by D.F. Pacock, J.G. Peristiany) The Free Press, Glenceo, III.
- Durkheim Emile (1986) İntihar (Terc: Özer Ozankaya), T.T.K. Yay., Ank.
- Eisenstadt S.M (1966) Modernization of Traditional Societies Series: The Hebrew University, Jamsalem, London,
- Giddens Anthony (1994) Modernliğin Sonuçları (Çev: Kürşat Özdil), Ayrıntı Yay., İst.
- Kongar Emre (1972) Toplumsal Değişme, Bilgi Yayınevi, Ank.
- Kurktan Âmiran (1976) Genel Sosyoloji, İ.Ü.İktisat Fakültesi Yay.,İst.
- Lerner Daniel (1962) The Passing of Traditional Society: Modernizin The Middle East, The Free Press of Glenceo, U.S.A.
- Loo Hans van Der, Reigen, Willem van (1993), "Modernizmin Paradoksları", (Çev: Kadir Canatan), Bilgi ve Hikmet, Kış, Sayı:1, ss.114- 127.
- Macİver R.M.,Page(1971), Charles H.,Cemiyet, cilt:1,Çev: Amiran Kurktan, Devlet Kitapları, İst.
- Moore Wilbert E (1974) Social Change, Prentice Hail Inc., New Jersey,
- Nietzsche Friedrich (1981) Böyle Buyurdu Zerdüş (Çev: Turan Ofzaloğlu), Cem Yay., İst.
- Özkalp Enver (1987) Sosyolojiye Giriş, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir.
- Poole Ross (1993) Ahlak ve Modernlik, (Çev: Mehmet Küçük), Ayrıntı Yay., İst.
- Scharf Betty R.(1997) "Dine Sosyolojik Yaklaşım-Öncüler-,çev.,Bünyamin Solmaz, Konya, S.Ü.İ.F.D.,sayı: 7,ss. 143-166
- Taylor Charles (1995a) Modernliğin Sıkıntısı, (Çev: Uğur Canbilen), Ayrıntı Yay., İst.
- Charles Taylor (1995b) "Laiklik İlkesi Hıristiyan Olmayan Toplumlarda Uygulanabilir mi?", Yeni Yüzyıl, 15 Ocak 1995, Pazar, s.20.
- Tocqueville Alex (1981) De la Democratie en Amerique, 2. Volume, Paris, Garnier-flammarion,
- Tonnies Ferdinand (1957) Community and Society, (Translated by: Charles P. Loomis), Michigan State University Press. Michigan, U.S.A.
- Touranie Alain (1994a) Modernliğin Eleştirisi, (Çev: Hülya Tufan), Yapı Kredi Yay., İst.
- Touranie Alain (1994b) "Mülakat", Dergah, Kültür Edebiyat-Sanat Dergisi, Sayı: 54,
- Türköne Mümtaz'er (1994) Modernleşme Laiklik, Demokrasi, Ark Yay., Ank.
- Weber Max (1985) Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu, (Çev: Zeynep Aruoba), Hıl Yay., İst .

Abstract: The reviews of Theories of Modernization within the Frame of Social Change. Modernization is a universal social and civilization project. It is theoretical or practical reflection of the Enlightenment thought. There are four central process of modernization: individualization, rationalization, differentiation (both functional and structural) and the instrumental domestication of nature. For each of the four central process of modernization there is a paradoxical flipside that has also frequently been the focus of social analysis. From this perspective, the process of modernization is identifiable as a process of rationalization, differentiation, individualization and instrumental domestication. In the modern world, it and its principles is the source of many individual, social, economical, political, religious and ethical problems. To solve all these problems, mind must be reconciled with sacred, human must become friends with nature, dialog must be centralized; connections between human and society must be reorganized in the complete meaning of the sacred which comfortable, calming and easeful. On the contrary, human can't be able to reconstruction of worldly heaven.

Key Words: Modernization, Enlightenment, Individualization, Human and society.